

A BOLGÁR TÖRTÉNETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSE

A bolgár nép története a szlávoknak a Balkán-félszigetre való betelepedésével indul meg az i. u. V—VI. évszázad fordulójától kezdve. Az észak felől idetelepülő szlávok ebben a korszakban már az ősközösség bomlásának a fokán állnak. Ekkor történik meg, hogy egy kb. hasonló fejlettségi fokon álló nomád néppel, a bolgárokkal szövetkeznek Bizánc ellen. Ezzel a szövetkezéssel indul meg 679 körül a bolgár állam kialakulása. A kettő közül a számosabb a szláv elem, és így néhány évszázadig elnyúló harc után ez a szláv elem kerekedik felül, a másiknak csak a neve marad fenn az egységessé vált nép jelölésére. Az etnikailag egységesedő bolgár állam hosszas harcokat folytat a bizánci birodalom ellen; a IX. század második felében felveszi a kereszténységet. A feudális osztályviszonyok teljes kialakulása a X. századra tehető. Az államrend kiépülése a bizánci befolyás túlsúlyát jelenti, ezzel száll szembe a néptömegek felkelése, amely a korszak viszonyainak megfelelően vallásos ideológia formájában jelentkezik. Ez az ún. bogomil mozgalom. A X. század elején, Simeon cár uralkodása idején Bulgária még balkáni nagyhatalom, Simeon Bizánc meghódítására törekszik, a félsziget jelentékeny területei tartoznak a bolgár állam keretei közé. A X. század végére azonban ez az erős állam kettészakad; keleti, nagyobbik része még ennek a századnak folyamán a bizánciak fennhatósága alá kerül, a nyugati pedig a XI. század második évtizedében jut ugyanerre a sorsra (1018). Ezzel vége az önálló bolgár államnak, lezárul az ún. első cárság kora. A bizánci uralom ellen több népi felkelés tör ki, hosszú ideig eredménytelenül, végül 1186-ban az Aszen testvérpár vezetése alatt egy általános nagy felkelés ismét kivívja a bolgár állam függetlenségét. Ezzel kezdődik a második bolgár cárság kora, amikor Bulgária ismét — néhány év alatt — az első balkáni nagyhatalommá válik.

A XIV. század elejére azonban a feudális osztályviszonyok további kiépülésével és megszilárdulásával az eleinte egységes és erős birodalom két, illetve három részre szakad szét, és ezek az egymással meghasonlott kis államok már nem tudnak kellő ellenállást tanúsítani a törökökkel szemben. A XIV. század utolsó évtizedében (1393—1396) az egyes fejedelemségek sorra a török birodalom fennhatósága alá kerülnek, a bolgár állam és egyház oly nehezen kivívott és biztosított függetlensége ismét elvész.

A majdnem ötévszázados török fennhatóság súlyos következményekkel járt a bolgár népre nézve. A bolgárok évszázadokon át a legkíméletlenebb gazdasági kizsákmányolás alatt éltek. A gazdasági és politikai rabságot pedig még súlyosbította az a körülmény, hogy kulturális téren viszont a görögök nyomták el őket. A görög papság arra is törekedett, hogy a bolgárokat asszimilálja, elgörögösítse.

A XVIII. század második fele a török birodalmon belül a feudális rend bomlásának kezdeteit jelenti. Kialakulóban van egy bolgár kereskedő és iparos osztály, amely mindinkább tért hódít a görög kereskedők rovására. Ennek a bolgár polgárságnak a megjelenése az alapja a bolgár megújulás szellemi áramlatának. A bolgár megújulás először a görög egyház uralma ellen irányul, a saját nemzeti egyház jelszavával lép fel, a konzervatív körök ezt még a török hatalom segítségével próbálják elérni. A mozgalom balszárnya azonban a múlt század közepe táján túlmege ezen a követelésen, és a teljes szabadság forradalmi jelszavával lép fel a török rendszer ellen. Eleinte kívülről, Oroszországban és Romániában szervezett kisebb fegyveres alakulatok útján próbálják meg kivívni az ország függetlenségét, ez a taktika azonban rövidesen helytelennek bizonyul. A hatvanas évektől a forradalmi mozgalom vezérei, G. Sz. Rakovszki, Vaszil Levszki, Hriszto Botev a belső forradalmi szervezkedés útjára lépnek, bár az erős nyomás miatt

a forradalmi mozgalom központja továbbra is külföldön, Bukarestben van. Innen kiindulva a mozgalom hamarosan behalózza szinte az egész országot, ennek az eredménye az 1875-ös sztrazsbori és az 1876-os Áprilisi Felkelés. Az utóbbit a törökök oly véres erőszakkal nyomják el, hogy az egész haladó európai közvélemény felzúdul és elítéli a kegyetlenkedéseket. A cárizmus fegyvert ragad és háborút indít a törökök ellen.

Az 1877—78-as háború eredményeképpen a bolgár nép, amely maga is jelentős véráldozatokat hozott a hadjárat során, visszanyeri függetlenségét.

Az 1878-as felszabadulás objektíve a polgári demokratikus forradalom szerepét játszotta, a földet a parasztok kezére juttatta, megnyitotta az utat a tőkés fejlődés számára. A politikai hatalom a hamarosan kialakuló burzsoázia és a kispolgárság egymással marakodó pártjainak a kezébe kerül. A burzsoázia csakhamar szűknek találja az állam határai által nyújtott piac lehetőségeit, és ezért területi hódításokat próbál elérni. Területi aspirációi Makedónia és Kelet-Thrákia megszerzésére irányulnak. A makedón nép ekkor alakul ki külön népként, nyelve erősen hasonlít a bolgárhoz, a makedónoknak maguknak is ebben a korban nagyrészt még bolgár öntudatuk van. Ezt a körülményt használja fel a bolgár burzsoázia, megnyergeli a nagybolgár sovinizmust, felveti »az egész Bulgária« jelszavát, és a makedón és thrák területet, mint bolgároklakta földet egészében a maga számára követeli.

A bolgár burzsoázia mellett azonban fellép a bolgár munkásosztály, amely a kapitalizmus fejletlen voltának megfelelően számban még nem nagy, azonban szerveztségével és öntudatával hamarosan már jelentős súlyt képvisel. 1891-ben megalakul a bolgár szociáldemokrata párt, megalapítója Dimitár Blagoev. A párton belül Blagoevnek és társainak súlyos harcokat kellett folytatniuk az opportunisták ellen, de ők kártartottak Marx és Engels elvei mellett. Az opportunisták szakadár csoportja kivált a pártból és külön szociáldemokrata pártot alapított. Blagoevék elvű pártját nevezték a »tesznyák« (szűk) szocialista pártnak, az opportunistákat viszont a »siroki« (széles) szocialista pártnak.

A bolgár burzsoáziának választási csalások és egyéb machinációk révén sikerült még jóideig a hatalmat a kezében tartania. Az 1912—13-as balkáni hábrú jelentős lépéssel hozta közelebb céljához, az áhított új területeknek a megszerzéséhez. 1913 nyarán azonban megtámadta korábbi szövetségeseit, a Balkán-Szövetség tagjait, hogy fegyverrel tegyen eleget a nagybolgár sovinizmus követeléseinek. Ezt a teherpróbát viszont az elesigázott bolgár hátsereg már nem bírja el, Bulgária az imént szerzett területek nagy részét is elveszti. A visszaserzésükre irányuló kísérlet sorolja Bulgáriát kétízben is a németek oldalán a két világháborúba, de ez a kísérlet is mindkét esetben kudarcra végződik, a bolgár burzsoázia teljes vereségével. A két világháború közti időszakban viszont a bolgár burzsoázia igen ügyesen használja fel a revizionizmus eszméjét, hogy ezeknek a területeknek az elvesztésével magyarázza meg a kétségbeesztő gazdasági helyzetet, és így vezesse le a szomszéd országok gyűlöletének az irányában a bolgár nép jogos felháborodását saját urai ellen.

Az első világháború vége óta az 1919-ben alakult Bolgár Kommunista Párt mind szélesebb tömegeket hódít meg a maga számára. Ez készítette a bolgár burzsoáziát arra, hogy 1923. június 9-én államcsíny útján nyílt fasiszta diktatúrát vezessen be. A Bolgár Kommunista Párt az államcsíny idején súlyos hibát követett el, mert a semlegesség álláspontjára helyezkedett. A III. Internacionálé részéről jövő kritika hamarosan ráébresztette a pártot ezekre a hibákra. Néhány hónappal az államcsíny után, 1923 szeptemberében a Bolgár Kommunista Párt vezetése alatt hatalmas népi felkelés indul meg. Ezt a felkelést a burzsoáziának sikerült ugyan elnyomnia, azonban az elégtelenség tovább forrt. A második világháború során ez az elégtelenség már mindinkább nyílt formában mutatkozott meg, elsősorban a hős bolgár partizánok mozgalmában. Így sikerült a Hazafias Front széles szervezetét kiépítő Bolgár Kommunista Párttal az ólen 1944. szeptember 9-én forradalom útján megsemmisíteni a burzsoázia uralmát. Ezt a győzelmet a Szovjet Hadsereg csapásai tették lehetővé. Az orosz nép másodszer is, és ezúttal véglegesen felszabadította a bolgár népet. Szeptember 9. eredményeképpen Bulgária elindulhatott a szocializmus építése felé vezető úton, a népi demokrácia útján.

I

A bolgár történettudomány a bolgár megújulás mozgalmában születik meg. Első alakja Paiszjij atya, az Athos-hegyi kolostor egyik szerzetese, aki az első bolgár történetet írja meg. Életéről jóformán csak annyit tudunk, amennyit munkájában elmond magáról: szerzetes, bolgár hazafi, 1762-ben írja meg »Szláv—bolgár történet«-ét,

amelynek igen nagy hatása volt a bolgár megújulás mozgalmának későbbi fejlődésére is. Ennek a kis, rövid bolgár történelemnek az értékét természetesen nem tudományos eredményei teszik. Paiszj néhány külföldi feldolgozásra támaszkodik, elsősorban a dalmáciai Mauro Orbini munkájára, ezekből kompilálja össze saját könyvét. A bolgár nép történetét a bibliai Noéval kezdi, Noé fiának, Jáfetnek a leszármazottai a szlávok, közéjük tartoznak a bolgárok is. Azért nevezik őket így, mert a Volga mentén éltek jóideig. Idővel betelepdednek a római impérium területére, bár ekkor még nem így nevezik őket, hanem hunoknak és gótoknak, és a rómaiak még nem ismerik az igazi nevüket. Később már saját nevükön nevezik őket, amikor hatalmas birodalmat alapítanak és a bizánci császárságot adófizetőjükké teszik. Murtegon kán idejében veszik fel a kereszténységet, és azután is igen dicsőségesen élnek és uralkodnak tovább, végül azonban először a bizánciak, majd rövid feléledés után a törökök leverik őket. Idáig kíséri végig történetüket Paiszj.

Paiszj elbeszélésében a történeti tények sűrűn keverednek hagyománybeli elemekkel, mondákkal és tudós találgatásokkal. Nagy hatását az magyarázza, hogy a bolgár népnek megmagyarázta: egy népnél sem alábbvaló. Bebizonyítja azt, hogy a bolgárok vették fel elsőnek a kereszténységet valamennyi szláv nép közül, ők adták át ennek az áldásait a többieknek, tehát ők a legelőkelőbb és legdicsőbb szláv nép. Paiszj korában persze, a rabság mélyében mások le akarják ezt tagadni, azt mondják, hogy a bolgároknak nem is volt saját történelmük. Azért írja meg munkáját, hogy megcáfolja ezt az alávaló hazugságot. Paiszj itt egészen nyilvánvalóan a görögökre céloz, ahogy általában is munkájában minden alkalmat felhasznál arra, hogy kimutassa a görögök álnokságát, hitzegéseiket, kapzsiságukat stb. Ebből a tényből is nyilvánvaló, hogy Paiszj a városokban éppen kialakulóban levő bolgár polgárságnak a szószólója, azért fordul elsősorban a görögök és nem a törökök ellen. Munkája egyébként is pontosan tükrözi korának társadalmi viszonyait. A bolgár népről mindig mint egységes csoportról beszél, nem emeli ki külön a nemesség, a bojárság szerepét, a királyok tettei sem állanak az előtérben. A bolgár egységnek ez a hirdetése ebben a korban még egészen természetes, hiszen a kettős, török és görög kizsákmányolással szemben a bolgárok csakugyan egységnek érezhették magukat, a megszületőben levő polgárság még nem volt olyan jelentős, hogy tudatosította volna szerepét és hivatását a bolgár állam megújítása terén.

Ennek a magát egységének érző bolgár népek akart méltó múltat kikerekíteni Paiszj atya. Kézirat munkájának számos másolata és átdolgozása azt mutatja, hogy munkáját csakugyan ismerték és kedvelték. Szofronij Vratsanszki, a megújulás egyik korai előharcosa, az első bolgár nemzetiségű püspökök egyike, kétszer is átírta — jelentéktelen változásokkal — Paiszj eredeti munkáját, a második alkalommal, 1781-ben már szinte teljesen a nép nyelvére lefordítva, hiszen Paiszj eredetileg az óegyházi szláv és más elemekből kevert műnyelven írt. Szofronij 1781-es átírata alapján készült azután még néhány újabb másolat a XIX. század elejéig, ezek közzétehetőségüknél fogva még nagyobb népszerűsége tettek szert. Nyomatásban első ízben 1844-ben jelent meg Paiszj atya munkája, Hrisztaki Pavlovics átdolgozásában, még hozzá Pesten. Pavlovics saját neve alatt adta ki. Paiszj története ekkor már annyira közkeletű volt és széltében ismert, hogy már népi közkinccsek számított, szerzőjének a nevét el is felejtették. Rakovszki fedezte fel 1860-ban, hogy ennek a közkeletű műnek ki volt név szerint a szerzője.

Paiszj munkája nyomán azonban nemcsak másolatok és átírások születtek, hanem tőle többé-kevésbé független eredeti munkák is, amelyek természetesen még mindig nagyjából ugyanazokból a külföldi forrásokból merítettek, mint maga Paiszj is, és feldolgozásukban, célkitűzéseikben sem igen különböznek tőle. Ilyen volt az Athos-hegyi Zograf kolostorban írt névtelen »A bolgár-szláv nép rövid története«, amelynek első változata még Paiszj munkája előtt készült, 1761 első felében, és azután 1785-ben dolgozták át, már Paiszj erős hatása alatt. De ez a munka nem vált olyan közkeletűvé, mint Paiszjé; a XX. század első éveiben jelent meg először nyomtatásban.

Ehhez hasonlóan csekély népszerűsége volt Szpiridon szerzetes ugyanilyen című munkájának. Szpiridon is az egyik Athos-hegyi kolostor lakója volt, de innen egy időre Moldvába távozott, és itt írta meg 1792-ben Bulgária történetét, Paiszj hatása alatt, bár anyagát tőle függetlenül építi fel. Ő is a városi rétegek szószólója, mint Paiszj, tudjuk is róla, hogy Gabrovából származik, ebből a ma is jelentékeny ipari városból, mely a bolgár megújulás korában a kereskedelem és ipar terén, és ennek megfelelően a szellemi művelődés és a politikai mozgalmak terén is nagy szerepet játszott. Ő is azért ír — mint elmondja —, mert látja, milyen nyomorúságba süllyedt a népe, amely pedig hajdan olyan nagy volt és dicsőséges. Ő is a görögök ellen élezi ki a mondanivalóját, s ha tekintetbe vesszük származását és helyzetét, nem is csodálkozhatunk ezen.

Az ő munkája is csak több mint egy évszázaddal később jelent meg nyomtatásban. A maga korában is feltűnést keltett azonban Petár Rajicsnak a könyve »A különböző szláv népek, bolgárok, szerbek és horvátok története«, amely 1794-ben jelent meg Szentpétervárott. Ennek a könyvnek az alapján írta meg a bolgár származású Atanasz Neskovics szerb nyelven »A szláv-bolgár nép történeté«-t, és Budán adta ki 1801-ben. Munkájának megírásában is budai bolgár kereskedők ösztönözték, »egyes bolgár urak javaslatára« írta meg könyvét, mint maga mondja az előszóban. Ez a könyv nyilván élenk szükeglétnek felelt meg és közkedvelt lehetett a Budán meg egyebütt emigrációban élő, öntudatosodó bolgár polgárok körében, mert tíz éven belül három kiadást is megért, 1844-ben pedig Petár Szapunov lefordította bolgárra és kiadta Bukarestben.

A XIX. század elejére a bolgár megújulás mind szélesebb rétegeket mozgat meg. Ebben nagy szerepe van a történelemnek, amely a jelen sivárságával szemben rámutat a múlt fényes lapjaira és egy még ennél is ragyogóbb jövő ígéréttel biztat, ehhez pedig megadja a történelmi jog támaszát és illúzióját. A történelemnek ebben a nemzetébresztő szerepében és jelentőségében nem csekély része van egy magyarországi származású kárpátukrán tudós, Jurij Ivanovics Venelin működésének. Venelin több munkájában foglalkozott a bolgár nép történetével és az orosz néphez fűződő kapcsolataival. Korai halála (1839) akadályozta meg abban, hogy elmélyedjen a kérdésnek a tanulmányozásában, így ő sem jutott tovább a romantikus öskeresésnél, amely a bolgárokat teljes egészükben szláv eredetűeknek tekintette, és számos, Kelet-Európában az évezredek folyamán feltűnt néppel hozta kapcsolatba.

Munkássága azonban mindenesetre széles körökben felébresztette az érdeklődést a bolgár nép múltja iránt. A bolgár megújulás mozgalmának nem egy képviselője foglalkozott a most következő évtizedekben történelmi kérdésekkel, igyekezett tovább jutni annál, amit Paiszij atya mondott, elmélyülni az anyagban, illetve pontosabban: kikutatni, előkeríteni a gyér számú forrásokat, számba venni értéküket és megbízhatóságukat. Természetesen a közvetlen cél továbbra is a bolgár nép öntudatának kiépítése, ami hovatovább már nemcsak művelődési, hanem kifejezetten politikai feladattá válik. Vaszil Evsz. Aprilov, a bolgár megújulásnak egyik vezető alakja, aki korábban maga is görögbarát volt, görögül levelezett és csak Venelin hatására tudatosította bolgár származását, könyvet ír a bolgár nép történetéről, a hellenofilek elleni élel, szerb tudóssokkal szemben pedig azt vitatja, hogy a Kirill-féle ábécé, a szamos szláv népal használt cirill-írás, eredetileg a bolgároké volt, és tőlük terjedt el azután a többi szláv néphez.

G. Sz. Rakovszki, aki már a politikai forradalom szervezője, szintén látta a történelemben rejlő hatalmas öntudatosító erőket. Több munkájában is foglalkozott a bolgár történelem kérdéseivel, korának megfelelő tudományos színvonalon és igényekkel. Persze ez a színvonal még egyáltalán nem volt magasnak mondható. Rakovszki is eltéved az öskeresés lidércfényű tájain, a Balkán-félsziget régi lakóiban szlávokat lát, a görögök elődei és tanítói, a pelazgok szerinte bolgárok voltak, nem is szólva a szkitákról és hunokról, akiket — mint látjuk — nemcsak ő tart bolgároknak, azaz szlávoknak. De még messzebb is visszamegy és nagyobb perspektívát tár fel, a szanszkrit nyelv szerinte óbolgár nyelv és Manu az első bolgár törvényhozó, még Indiában. Nem csodálatos ezek után, hogy Demosthenes és Nagy Konstantin szintén bolgárok voltak. Rakovszki legtöbb megállapítását »Néhány szó Első Aszenről, a nagy bolgár cárról és fiáról, Második Aszenről« című, Belgrádban 1860-ban megjelent munkájában találjuk meg, persze ezen kívül is vannak még kimondottan történelmi jellegű munkái (Bolgár Régiségek címen történelmi folyóiratot is indított meg), valamint más jellegű munkáiban szétszórt megjegyzései. Szerepét és jelentőségét nem ábrándos öskeresése határozza meg, hiszen ezzel csak nagyobb távlatokban akarta ugyanazt a munkát elvégezni, mint évtizedekkel előtte Paiszij atya. Sokkal fontosabb, hogy ő volt az, aki írott forrásokat, pénzeket, más jellegű forrásoknyagot is felhasznál, ismertetett és másokat is megtanított ezeknek a megbecsülésére. Ő maga nem volt történész, még csak nem is elsősorban szépíró, bár irodalmi téren is jelentőset alkotott, hanem politikus, forradalmár, aki a történelmet eszköznek használja fel mindennapos harcaiban és közben nem válogatja meg — mert nincs rá ideje —, milyen fegyverekkel harcol. Hozzá hasonlóan működött Petko Rancev Szlavejkov is, aki már inkább író volt, mint politikus; nem tartozott a forradalmárok közé, azonban irodalmi igényei, népiessége vonzották a néphagyomány történelmi jellegű alkotásai felé, másrészt a népművelés feladata, sőt kötelessége készítette arra, hogy népszerű történelmi munkákat írjon, közérthetően és mindenki számára, vagy hogy megírja annak az iskolának a történetét, ahol tanítóként működött.

A XIX. század derekára a megújulás mozgalma már minden tekintetben magasabb fokra jutott el, és ennek megfelelően a megújulás érdekeit híven követő és érvénye-

sítő bolgár történeti irodalom is szélesebb lehetőségekhez jut. 1856-ban alakul meg Konstantinápolyban egy bolgár irodalmi társaság, amely előbb Meszecsoszlov néven évkönyvet, később pedig (1858–1860) Bálgarszki Knizsici címen kéthetenként megjelenő folyóiratot ad ki. Mindkettő már közöl a bolgár múlttal foglalkozó cikkeket, a Meszecsoszlov első évfolyama névtelenül Dragan Cankov »Rövid bolgár történetét«, amely 1866-ban jelent meg második kiadásban, most már a szerző neve alatt, Plovdivban. Szárazon és szűkszavúan megírt könyve a török hódításig mondja el a bolgár nép történetét, sokkal hívebben már a történelmi valósághoz, mint elődei, persze most is a görögök ellen kiélezve; egy alkalmat sem mulaszt el, hogy a görögök múltbeli vétségeit kapcsolatba ne hozza jelenlegi magatartásukkal.

Gavrill Krásztjovics 1869-ben Konstantinápolyban kiadott »Bolgár történet«-ében már teljes és tudományos alaposságú áttekintést akar adni. Éveken át gyűjtötte az anyagot, számos feldolgozást — elsősorban orosz és német szerzők műveit — nézett át, ugyanakkor a görög és latin nyelvű forrásanyagot is alaposan ismeri. Ezzel a tudásanyaggal felvértezve indul neki művének, amelynek első kötetében a szláv bolgár nép őseinek tartott, természetesen szintén szláv hunok történetét adja i. u. 485-ig, nagy részletességgel és pontossággal, de igen unalmas előadásban. Az volt a terve, hogy a következő két kötetben 681-ig, illetve 1041-ig írja meg a bolgár nép történetét, sőt talán egy végső kötetben sikerül eljutnia a török hódítás koráig. Mindez azonban terv maradt, politikai tevékenysége elvonta őt a további tudományos munkától. Nagy forrásanyagon alapuló hun története mindenesetre még sokáig nagy hatással volt az utána jövő történészekre.

1870-től a történeti irodalomnak már új foruma van, a Romániában, Brailában alapított Bolgár Irodalmi Társaságnak (a mai Bolgár Tudományos Akadémia elődjének) a folyóirata, a Periodiceszko Szpiszanie. Népszerűsítő egyetemes történeti cikkek mellett itt jelennek meg az odesszai születésű, orosz és német egyetemeken tanult Szpiridon N. Palauzov történeti tanulmányai, amelyek a bolgár középkori történelem egyes kérdéseivel foglalkoznak. Krásztjovics mellett Palauzov működése jelenti már az átmenetet a valóban tudományos igényű és színvonalú bolgár történetírás kialakulása felé.

A történelem politikai hatóerejét persze nemcsak a bolgár megújulás vezető politikusai ismerték fel, hanem a török kormány is. Így születik meg T. N. Siskov tankönyve, »A bolgár nép története«, amely 1873-ban jelent meg Konstantinápolyban. Siskov is már nagy irodalmat használ fel, s bár a bolgárokat eleve szlávoknak tekinti, egyébként sokkal mérsékeltebb, s a régebben itt élt népek történetét már nem akarja okvetlenül bekapcsolni a bolgár történelembe. A történeti események előadásában egészen hű a török hódításig, onnan kezdve azonban a könyv már csak a török uralom szentesítése, dicsérete. Azt magyaráztatja, hogy a török hódítás nem is volt olyan veszedelmes, hiszen ez tette lehetővé a bolgár nép fennmaradását. A bolgár nép ellenségei nem a törökök, akik időközben megnyerték más nemzetiségű alattvalóik szeretetét (!), hanem a görögök. A konstantinápolyi görög patriarchától független bolgár exarchátus felállításával viszont a bolgár nép megszabadult ellenségeitől, boldog jövőjének már semmi sem áll az útjában.

Siskov tankönyve a felszabadulás után természetesen hamar eltűnt. De nem gyakorolt mélyebb hatást Manesov rövid, kivonatos bolgár története sem, épp úgy mint Sz. N. Milarov munkája »A bolgár nép története 679–1877«. A könyv Plovdivban jelent meg 1885-ben, az autonóm Kelet-Rumélia fővárosában, ezért természetesen szintén lojális a török hatalommal szemben.

II

A felszabadulás után persze mindezek a könyvek már elvesztették aktualitásukat. Ekkoriban már javában működik az első jelentős bolgár történész, Marin Drinov, és Konstantin Jireček, a cseh tudós is megírta már bolgár történetét, az első, tudományos igényeket is kielégítő, még manapság sem érdektelen összefoglalást. Előbb Jirečekről kell néhány szót mondanunk. Jireček huszonkétéves volt, amikor ezt a munkáját megírta, de felhasználta az összes rendelkezésére álló forrásokat, beható kritikai vizsgálat alá vetette őket és így írta meg könyvét. Később éveket töltött Bulgáriában, magas állami tisztségekben; itteni gyűjtései alapján dolgozta át azután munkáját, amely bolgáruul több fordításban is megjelent, de ezen kívül is számos más nyelvre (magyarra is) lefordították.

Jireček azonban nem bolgár, ő csak egyike azoknak a külföldi tudósoknak, akik munkásságukat részben vagy egészben a bolgár történelem kérdéseinek szentelték, és akiknek a sorában főképp az orosz tudományosság képviselőit láthatjuk. A bolgár történészek közül az első, aki a XIX. század első felében technikai téren, a forráskutatás módszereiben hatalmasat fejlődött modern történettudomány egész apparátusával felszerelve nyúl a bolgár történelem kérdéseire, Marin Drinov (1838—1906). Középpütt áll a régi és az új történésznemzedék között. Nemcsak tudós, hanem politikus és közéleti férfiú is. Míg azonban elődei mint politikusok, a forradalmi mozgalom emberei kerültek a történelemhez és politikai megfontolások alapján foglalkoztak ennek kérdéseivel, ő éppen fordítva, nem a közéleti pályáról került a történettudományhoz, hanem történészként kezdte pályafutását és úgy lett idővel politikussá. Már felnőtt ember, amikor elkerül Moszkvába és itteni egyetemi tanulmányai döntőekké válnak számára. Az orosz bizantinológia mestereitől tanulta meg a forráskritika szigorú szabályait. Többek között ő nyitotta meg azoknak a bolgár tudósoknak a sorát, akik az orosz tudományosság módszerein és eredményein nőttek fel, essz ültették át Bulgáriába és ezt fejlesztették tovább. 1869-ben jelent meg első nagyobb történeti munkája, »A bolgár nép eredetének és a bolgár történelem kezdetének áttekintése« című műve, amelyben leszögezi azt, hogy a bolgárok eredetileg nem szlávok, hanem rátelepedtek az itt élő szlávokra. Ő maga finn vagy csud eredetűeknek tartja őket. Ez a munka, amely egy csapásra véget vetett a szláv-hun azonosságra felépülő nagyszerű őstörténeti perspektívának, mutatja azt, mennyire szigorúan tudományos szempontok szerint közelítette meg Drinov a bolgár múlt kérdéseit. Érdeklődésének középpontjában végig a bolgár középkor állott. A középkor mellett kisebb tanulmányokban a megújulás korával is foglalkozott, ő volt az első, aki azt mondotta, hogy a megújulást nem a XIX. század elejétől kell számítani, hanem Paiszij fellépésétől. A politikai történelem mellett az egyházátörténet is érdekelt, egyes részletkérdéseket tárgyaló feldolgozások mellett írt egy összefoglaló bolgár egyházátörténetet is. Munkáinak eredményeit persze a későbbiekben igen sok tekintetben túlszárnyalták, számos megállapítása helyesbítésre szorulna, azonban a maga korában, a Bulgária felszabadulása körüli évtizedekben az ő munkássága képviselte az európai színvonalat. Hatása tudományos téren mégsem volt olyan nagy, mint politikai téren, mert a meginduló bolgár felsőoktatásba nem kapcsolódott be, politikai szereplése után visszatért harkovi egyetemi tanszékére, ott folytatta tudományos működését.

Középpütt áll — mint mondtuk — a régi és az új tudós nemzedék között. Az ő kortársai még olyanok, mint Zaharij Sztobjanov, politikusok, akik emlékirataikban írják meg a történelmet. Sztobjanov az első, de a XX. század első évtizedeiben még számos követője akad majd. Zaharij Sztobjanov a forradalmi mozgalomhoz tartozik, 1875-ben és 1876-ban résztvett a felkelésekben és a nyolcvanas évek közepén írja meg ezokról szóló feljegyzéseit. Eleinte a szó szoros értelmében vett emlékiratokra gondolt, azonban csakhamar kibővítette a tárgykört, országszerte kutatót anyag után és így írta meg »Feljegyzések a bolgár felkelésekről« című munkáját. Ez a műve, amely azóta számos kiadást ért meg és nagy hatással volt olvasóira, szépirodalmi törekvésein túl elsőrendű forrás is és egyúttal az Áprilisi Felkelésnek egyik legelső feldolgozása.

Hozzá hasonlóan nagy hatással volt kortársaira és a későbbi olvasókra is Szimeon Radev könyve, »A mai Bulgária építői« (két kötet, Szófia, 1910—1911); Battenberg Nándor uralkodásának (1879—1886) és az azt követő interregnumnak a történetét írta meg, erősen nacionalista szellemben, és ezzel a bolgár nacionalizmusnak egy sokáig ható alkotását hozta létre. Ez a könyv azt a korszakot írja le, amikor a bolgár nép harcolt az 1878-as berlini kongresszus által Törökország kezén hagyott ún. Kelet-Rumélia egyesítéséért a bolgár fejedelemséggel.

A többi könyvről, amelyek a felszabadulás utáni évtizedekben jelentek meg, már nem beszélünk. Politikai aktualitásuk és ütőerejük, mint a megújulás korában, már nem volt, viszont a Drinov által már felállított követelményeket többnyire nem ütötték meg. Jó néhány évnek kellett eltelnie addig, amíg a drinovi színvonalhoz méltó kutatók jelentkeznek, és amíg ezzel a bolgár történettudomány fejlődése megindul. Ez a kilencvenes évek tájékan kezdődik meg, de még ekkor is eltart egy ideig, ameddig az egyes vezető egyéniségek mellé felzárkózik a kutatók szélesebb tábora.

A bolgár burzsoá történetírás első jelentős képviselője Vaszil N. Zlatarszki (1866—1935). Külföldi tanulmányai után hazaérkezve, számot vetett azzal, hogy a bolgár történettudomány fellendítéséhez elsősorban számos részletkutatásra van szükség, ezeknek az összegéből lehet majd egyszer a végleges szintézist felépíteni. Fáradhatatlan energiával vetette rá magát erre a munkára, az volt a terve, hogy a legfontosabb kérdéseket maga sorra feldolgozza. Először az első bolgár cárság korával kezdett foglalkozni,

ebből a témakörből publikált. Minthogy idővel rá kellett jönnie arra, hogy egy emberélet munkája nem elegendő ahhoz, hogy az egész bolgár történelmet monografikusan feldolgozza, kutatásai körét elhatárolta a középkorral. Őt kötetben akarta megírni a bolgár állam történetét, ebből kettő jutott volna az első bolgár cárság korára, kettő a második bolgár cárságra, egy pedig a bizánci hódoltság korára. Ennek a nagyszabású munkának (»A bolgár állam története a középkorban«) első kötete 1918-ban jelent meg és Borisz koráig tárgyalja a bolgárok történetét, a második kötete 1927-ben, ebben a bizánci hódítás koráig tárgyalja az eseményeket. Más korszakkal eddig csak esetlegesen foglalkozott, ekkor kezdett a bizánci hódítás korának a tanulmányozásához; 1934-ben ennek eredményeképpen jelent meg munkájának harmadik kötete. Most már a második bolgár cárságra került volna sor. Azonban ekkor már öreg volt, nem tudta folytatni munkáját olyan ütemben, mint szeretne volna. A XIII. század közepéig terjedő korszakot is feldolgozta, halála után kézirati hagyatékából 1940-ben ki is adták a negyedik kötetet, ebben azonban már főképp másoknak a monográfiáira támaszkodott, előadása már sokkal kevésbé részletes, mint az előző kötetekben. Az ötödik kötet megírására már nem került sor.

Összesen 213 műve jelent meg, ezen a nagy összefoglaló munkáján kívül csupa analitikus monográfia. Tehetségének ez a módszer felelt meg a leginkább, maga is tudta ezt és ezért is szerette. Nagy szintézisnek szánt összefoglalója is elárulja illetén hajlamát, legjobb részei a mellékletnek szánt analitikus kitérők, míg az összefoglaló szintézis követelményeivel nem tudott megbirkózni. Munkásságának ez az egyik egyoldalúsága, a másik pedig szinte kizárólagos érdeklődése a politikai történet iránt. Jellemző, hogy nagy munkájának a címe is nem a bolgár nép, vagy a bolgárok, vagy Bulgária, hanem a bolgár állam története. A gazdaság- és társadalomtörténet kérdései kevésbé érdekelték, mint a politikai történet apró-cseprő eseményei.

Zlatarszki hatása kétségtelenül igen nagy volt. A kutatók és tanárok egész nemzedékeit ő nevelte fel, a ma vezető szerepet játszó történészek is többnyire még hallgatták őt az egyetemen, tanulmányai ma is nélkülözhetetlen forrásmunkák mindenki számára, aki a bolgár történelem régebbi korszakaival akar foglalkozni. Épp ezért — hiányosságai és korlátai ellenére — a haladó bolgár történettudomány kellőképpen értékeli munkásságát és tiszteletben tartja emlékét.

Zlatarszkinál valamivel idősebb nemzedékhez tartozik Ivan D. Sismanov professzor. Irodalomtörténésznek indult, az egyetemen ezt a tanszéket vezette. A bolgár megújulás korának íróival foglalkozott, így jutott el általában a bolgár megújulás problémájához, a történelem kérdéseihez. Sismanov egyrészt hatalmas anyagot gyűjtött össze a megújulás korára vonatkozólag, egy-egy író munkásságáról írt tanulmányai lenyűgöző anyagismeretről tanúskodnak, vaskos köteteket szentelt ennek a kornak, de az anyagközlésen túl megpróbált szintétikusan is közeledni ehhez a korhoz. Más polgári történészekkel ellentétben, akik tagadták ebben a korszakban osztályok létezését a bolgár társadalmon belül, és az egész mozgalmat pusztán egyházi vagy nemzeti hareként akarták beállítani, Sismanov felismeri, hogy ebben a korszakban a bolgár társadalom már különböző osztályokból áll, és az egész mozgalomnak az analógiáját az olasz renaissanceban látja, ahol szintén a polgárság kialakulása és anyagi felemelkedése a szellemi fejlődés rugója. Polgári korlátai természetesen nem engedték meg, hogy ezen a felismerésen túlmenve meglássa az osztályharc jelentőségét, azonban így is messze meghaladta a későbbi történészeket, akik még az osztályok létét sem voltak hajlandók elismerni.

Sismanov érdeklődési köre azonban nem korlátozódott a megújulás korára, meg kell említenünk a bolgárok eredetére vonatkozó elméleteket ismertető és bíráló tanulmányát, vagy a régi bulgáriai utazókról írt cikkeit.

A Zlatarszkival nagyjából egy időben működő történészek közt meg kell említeni az ókorral foglalkozó Gavril Kacarovot, a forrásanyag kiadásában jelentős szerepet játszó Jordan Ivanovot, a jogtörténész Sz. Sz. Bobcsevet vagy a török korszakkal foglalkozó D. A. Ihesievet.

Az első világháború utáni korszak egy ideig nem hoz változást a bolgár történetírásban. Az előző korszak szereplői még ekkor is működnek, és melléjük jönnek most az ifjabb nemzedék olyan képviselői, mint a bolgár gazdaságtörténettel foglalkozó Ivan Szakázov vagy Petár Nikov.

Nikov Zlatarszki utódja volt, a második bolgár cárság korával foglalkozott a legtöbbit, számos monográfiát szentelt ennek a kornak, ő dolgozta ki igen részletesen a XIII. századi bolgár-magyar kapcsolatok egyes fejezeteit, amellet kisebb népszerű összefoglalásai is vannak erről a korról. A középkor történetén túl a bolgár megújulás korával is foglalkozott, ő is azok közé tartozott, akik ebben tisztára egyházi mozgalmat

láttak, tagadta az osztályviszonyok szerepét. Bár külföldön végezte az egyetemet, Zlatarszki nyomdokain haladt egész munkásságában. Ő is a részleteket kutató, analitikus módszernek a híve volt, a szintézis nem tartozott erős oldalai közé. Szerette az általa felhasznált forrásokat részletesen lemérni és kielemezni, ez azonban gyakran túl messzire vitte őt, felbontotta műve szerkezetét. Általában szenvedélyesen kutatót új, addig még felhasználatlan források után. 1921-ben, magántanári bemutatkozó előadásában hosszan bizonyította azt, hogy a bolgár történettudomány még nem érett meg a szintézisre, legfontosabb feladata még sokáig a források felkutatása és publikálása. Ez a munka ugyan már eddig is folyt bizonyos eredményekkel, azonban a legtöbben, akik ezen a téren működtek, dilettánsok, akiknek a kiadási módszerében nem lehet megbízni. A bolgár történelemre vonatkozó összes forrásoknak a felkutatása, rendszerezése és kiadása különben sem lehet egyéni erőfeszítés eredménye, hanem intézményesen kell megszervezni. Már eddig is sok a mulasztás, a megújulás korára vonatkozó anyag napról-napra pusztul, a hozzáemértés és a nemtörődömség nap mint nap súlyos károkat okoz a történettudománynak. Először ezeken a bajokon kell segíteni, meg kell indítani végre a Monumenta Bulgariae Historica sorozatát, azután lehet majd a szintézisre gondolni. Ő maga tudatosan távoltartotta magát a szintézistől. Ez ugyan eleve korlátokat szabott munkásságának, azonban egyúttal megóvta őt attól, hogy a gyér forrásanyag hézagain kitöltő merész következtetésekkel rugaszkodjék el a valóságtól. Ezt a hibát monográfiáiban sohasem követte el. Azt tartotta, hogy addig is, amíg intézményesen megindul a források kiadása, mindenkinek a saját szakterületén kell ezt megkezdnie. Ehhez a programjához 1938-ban bekövetkezett haláláig csakugyan híven tartotta magát, élete utolsó két esztendejében is a bécsi állami levéltárban kutatót, és korai halála akadályozta meg az anyag közzétételében. Zlatarszki mellett az ő tanulmányai is a burzsoá bolgár történetírás számbaveendő hagyatékát teszik ki.

A kilencvenes évektől, Zlatarszki működésétől számíthatjuk a pozitívista iskola uralmát Bulgáriában. A XX. század huszas éveiben mutatkozik először a szellemtörténet hatása. Talán nem tévedünk, ha az 1923-as évet, a fasiszta államcsíny és a hősi Szeptemberi Felkelés évét tekintjük itt fordulópontnak. Ettől kezdve jelentkeznek a különböző fasizáló ideológiai képviselői a bolgár történetírásban is. A nagy szintéziseket kedvelő szellemtörténeti iskola különösen a 30–40-es évek fordulóján válik érezhetővé.

Az irányzat képviselői közül a legnagyobb hatást Petár Mutafcsiev professzor gyakorolta, aki Nikov halála után került vezető helyre az egyetemen. Maga is a régi pozitivisták tanítványa, azonban bizonyos szempontból messze került már tőlük. Azt tartotta feladatának, hogy megteremtse a bolgár történelem szintézisét. Korai halála megakadályozta abban, hogy az egész bolgár történelmet megírja, csak a XIV. század elejéig jutott el. A pozitívista iskola hatása főképp ifjúkori munkáin látszik meg, ezek egyes részletkérdések aprólékos elemzését adják, gondos forráskritikával, az egyes tények súlyának és jelentőségének minuciózus mérlegelésével, ami Zlatarszki és Nikov leghasználhatóbb munkáinak az erényeit idézi. Mutafcsiev igazi jelentősége azonban nem ezekben a munkáiban van.

Szegény tanító fia, ifjúkorában mint szocialista kezdte pályafutását, azonban csakhamar a jobboldali szociáldemokraták oldalára állott, az 1923-as államcsíny után pedig nyíltan és tudatosan a fasiszta uralom szolgálatába lépett. Álláspontját a bolgár történelem filozófiájának a kérdésében, amellyel olyan nagy hatása volt, főképp kisebb terjedelmű munkáiban, cikkeiben fejtette ki. Ezekből világosan kitűnik idealista felfogása. Szerinte a történelemben csak a kultúrtörténet a fontos. A nemzeti szellemnek, a hagyománynak tulajdonít döntő fontosságot a népek életében. Élesen forradalom-ellenes, ezért a megújuláskorabeli bolgár forradalmárokat kalandoroknak és fantasztáknak mondja. Valamennyi bolgár burzsoá történész közül ő áll a legtávolabb a történelmi fejlődés igazi rugóinak felismerésétől, egészen tudatosan is. Bolgár történetében tagadja például azt, hogy a középkori Bulgária feudális állam lenne, holott korábbi műveiben még egészen természetesnek találta azt, hogy Bizáncban s ennek megfelelően Bulgáriában is feudális viszonyok uralkodtak. Az események idealista magyarázata és a törvényszerűségek vizsgálása mellett a vezető egyéniségek egyedüli történelemalkotó szerepének a kidomborítása is igen jellemző állásfoglalására. Mutafcsiev alakjának azért kellett általában ilyen hosszabb kitérőt szentelni, mert ő volt az, aki a két világháború közötti időszakban és a második világháború idején, 1943-ban bekövetkezett halála után is a történészek közül a legnagyobb hatást gyakorolta, sőt mondhatni ő volt az egyetlen történész, aki szakmai körökön túl komoly hatást gyakorolt általában a bolgár értelmiségre, persze igen kedvezőtlen hatást.

Mutafcsiev mellett meg kell említeni a nagybolgár területi igények szószólóját, I. P. Ormandzsievét, és M. Arnaudovot, aki a megújulás korával foglalkozott.

III

Ha az 1944. szeptember 9-ig, a döntő fordulatig eltelt korszak történettudományi munkásságának keresztmetszetét akarjuk megkapni, az tűnik fel legelőbb is, hogy a »hivatalos« történettudomány szinte kizárólag az őskor és a középkor iránt érdeklődött, még a török uralom korát is elhanyagolták. Legfeljebb még a bolgár megújulás története iránt volt nagyobb érdeklődés, azonban jobbára olyanok részéről, akik az irodalom-történet felől közeledtek a történelemhez, mint például Sismanov. Az 1878 utáni korszakkal jóformán senki sem foglalkozott a történészek közül. Az újkori és legújabbkori történelmi kutatásnak ez az elhanyagolása persze általában jellemző vonása annak a burzsoá történetírásnak, amely a burzsoázia győzelméig többé-kevésbé hajlandó meglátni a fejlődést, a burzsoázia uralomrajutásával viszont a legszívesebben lezárná a történelmi fejlődést, hogy ilyen úton is biztosítsa a burzsoázia uralmának örökkévalóságát. Ezen az általánosan érvényes okon túlmenően pedig a bolgár történészek főképp a sorozatos háborús katasztrófák után különösen indokoltan látták azt, hogy a múlthoz, még hozzá a minél távolabbi múlthoz forduljanak.

Hosszas vitákat kavart fel és számos tanulmánynak volt a szülője az ún. protobolgároknak, tehát a Balkán-félszigetre települt szlávokkal szövetkező nomád népnek az eredete. A szláv betelepülés tényét Drinov megállapításai óta a történettudomány általában elfogadta, annál nagyobbak az eltérések a protobolgárok kérdésében. Az első korszakban felvetődött elméletet, hogy bennük is szlávokat kell látni, illetve a szintén szláv hunoknak a leszármazottait, a történettudomány persze elvetette. Drinov finn-csud elmélete sem igen talált követőkre. A többé-kevésbé általánosan elfogadott nézet az volt, hogy a protobolgárok törökök; egyesek a hunokkal hozták őket közvetlen kapcsolatba, mások a Pontus környékén feltűnt kutrigurokkal és utigurokkal, de vannak olyanok is, akik vegyes, hun-ugor származásúaknak tartják őket.

Az első bolgár cárság történetére vonatkozó források száma annyira csekély, hogy a kutatók szinte csak feltevések alapján dolgoznak. A korszak sokat vitatott kérdése a szláv és bolgár elemnek egymáshoz való viszonya, illetve a bolgár elemnek a teljes beolvadása.

Amikor azt mondjuk, hogy a középkor történetére vonatkozóan igen sok fel-dolgozás jelent meg, ezzel távolról sem akarjuk azt mondani, hogy ezek a tanulmányok minden problémát, vagy legalábbis a legdöntőbbeket, kimerítették volna. A legtöbb igen egyoldalúan csak a politikai történelem kérdéseivel foglalkozott, még a burzsoá történészek is elismerték, hogy a gazdaság- és társadalomtörténet kérdéseit teljesen elhanyagolták.

A török korszakkal érdemlegesen tulajdonképpen senki sem foglalkozott. Ez a korszak sem a nemzeti hiúság legyezgetésére nem nyújtott különösebb lehetőségeket, sem a politikai történet mezejére nem csábította a történészeket, így hát nem törődtek vele. Nagy akadályt jelentett a nyelvi nehézség is.

Az előző korszakokban a forrásanyag gyér volta, a török korszakban viszonylagos hozzáférhetetlensége okozott nehézségeket. Ezek a nehézségek azonban szinte megszűnnek a bolgár megújulás korára vonatkozólag. A kutatók számára itt már bőségesen akad anyag, épp ezért sokan is foglalkoztak ezzel a korszakkal. Persze itt mutatkozott meg talán a legkirívóbban a polgári történetírás tehetetlensége a történelmi fejlődés magyarázatában. Ezt a megújulási mozgalmat, melynek az alapjai a kialakuló bolgár polgárság mozgalmában a mi szemléletünk számára nyilvánvalóak, nem tudták, és idővel tudatosan már nem is akarták a gazdasági és társadalmi fejlődés tényeire visszavezetni, hanem minél légiesebb és elvontabb kulturális vagy legfőljebb politikai-forradalmi mozgalomnak beállítani, amelynek semmi köze az élet anyagi vonatkozásaihoz. Vagy ha elismerték is azt, hogy a gazdasági fejlődés is bizonyos szerepet játszott ebben a mozgalomban, azt csak mint a fejlődés egyik »tényezőjé«-t, faktorát tekintették. A részlet-tanulmányok száma igen nagy, azonban összefoglaló munkát, akár csak olyant, mint a középkorra Zlatarszkié, a burzsoá történettudomány nem tudott adni.

Ami pedig teljesen kimaradt a »hivatalos« történetírás tematikájából, az Bulgária történelme az 1878-as felszabadulás után, egészen a legújabb korig. A történészek hivatalosan azt tartották, hogy ez a terület már nem tudomány, hanem politika, és ezért többnyire gondosan elkerülték. Így az 1878 utáni korszak a politikusok és közírók kezére jutott. Ezek pedig vagy önmaguk igazolására írták meg emlékirataikat, vagy elvi álláspontjuk kifejtését próbálták a legújabbkori bolgár történelem adataival illusztrálni. Ha akadtak is történészek, akik ezzel a korrall foglalkoztak, akkor elmerültek a diplomáciatörténetben. A belpolitika kérdései az egymással marakodó politikai pártok apologetizáló memoáriróinak a kezén maradtak. Természetes azután, hogy itt mutatkoz-

hattak meg a legleplezetlenebb formában a nacionalizmus, a nagybolgár sovinizmus és a bolgár burzsoá történetírásnak egyéb jellegzetességei.

Persze nem kell azt gondolnunk, hogy a régebbi korokat »hűvös tárgyilagosság«-gal feldolgozó történetírás ment maradt volna a nacionalizmustól. A nacionalizmus Paiszij atya óta hozzátartozott a bolgár történetíráshoz, persze a bolgár megújulás korában ez a nacionalizmus nagy segítséget nyújtott a bolgár népnek a felszabadulásáért folytatott harcban, és tulajdonképpen nem is nacionalizmusnak, hanem inkább patriotizmusnak kellene neveznünk; 1878 után ez a nacionalizmus már kifejezetten a burzsoázia érdekeit szolgálja. Zlatarszki megfogalmazásában még nem is tűnik olyan veszedelmesnek ez a nacionalizmus, inkább csak hihetetlen, hiszen Zlatarszki már I. Borisz szláv nacionalizmusáról beszélt, amellyel az uralkodó szembefordult a nem szláv bolgár elemekkel, a bolgár nemzet kialakulását pedig épp erre a korszakra, a kereszténység felvétele körüli időbe helyezi. A burzsoá bolgár történetírás azonban ezt a nacionalista irányzatot egészen nyíltan a burzsoázia hódító céljainak a szolgálatába állította. Míg a belső fejlődésről, a politikai pártok egymást felváltó, szegyenletes és korrupt uralmáról nem igen esett szó, a hivatásos történészek nem állották, hogy a szerb, görög és török elnyomás alatt szülő »bolgár testvérek« legújabb történetére vonatkozó hosszas munkákat írjanak. Nem kétséges, hogy a makedónoknak és az otthonukból egyszerűen kiűzött kelet-thrákiai bolgároknak a helyzete a szerb, görög és török burzsoá uralom alatt igen nehéz volt, a bolgár burzsoázia azonban, amely krokodilus-könyveket sírt testvérei sorsán érzett fájdalomában, nem az ő helyzetükön akart javítani, hanem saját érdekeit szolgálta ezzel a propagandahadjárral, ahogy az a második világháború folyamán, amikor ezek a területek nagyrészt bolgár megszállás alá kerültek, nyilvánvalóan ki is derült. A nagybolgár sovinizmusnak azonban szűksége volt annak a hirdetésére, hogy ezek a területek már szinte ősidőktől fogva a bolgár nép településterületét képezik. Így születnek meg sorra azok a könyvek, amelyek az itteni lakosság bolgár voltáról szólnak, és azt mutatják ki, hogy ez a terület (és itt elsősorban Makedóniáról van szó) milyen döntő szerepet játszott az egész bolgár nép történetében, elsősorban kulturális fejlődésében.

A nacionalizmus, a nagybolgár sovinizmus és a neuilly-i békeszerződés következményeit felhánytorgató revizionizmus tehát megkapta a maga kiszolgálóit a burzsoá bolgár történetírásban. Ezek a tendenciák szembeállították Bulgáriát a szomszédos államokkal — amelyek közül mindegyiktől volt valami követelnivalója —, de elsősorban Jugoszláviával, hiszen Makedónia nagyobb részében az új jugoszláv államnak jutott. A történetírók csakugyan gondosan szállították is az adatokat az »örök« bolgár-szerb ellentétre, arra, hogy a szerbek mindig ellenségesen állottak szemben a bolgár nép törekvéseivel, igyekeztek elgáncsolni, eredményeitől megfosztani, fejlődését megátalni. Amikor ehhez a megfelelő adatokat kiválasztották, csak egyről feledkeztek meg: itt nem a bolgár és szerb nép valamiféle ellentétéről van szó, hanem régebben a szerb nemesiség, újabban pedig a szerb burzsoázia, tehát mindenképpen a szerb uralkodó osztály kísérleteiről, hogy a veszedelmessé váló szomszédot, a bolgár uralkodó osztályt gyengítse vagy teljesen háttérbe szorítsa. Nem kétséges, hogy a bolgár történetírás ügyesen összeválogatott és az objektívizmus álarcába öltöztetett érvelésével hatékony fegyvert adott a bolgár burzsoázia kezébe, de vajmi kevésbé szolgálta ezzel a bolgár nép ügyét, azokét a bolgárokat a legkevésbé, akik csakugyan a szomszédos államok fennhatósága alatt éltek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a bolgár burzsoázia természetesen szembefordult azzal az orosz néppel, amelynek a török uralom alóli felszabadulását és szabad fejlődésének lehetőségét köszönhette. A szocializmus országának megvalósulása azonban olyan félelemmel töltötte el, hogy nem gondolt a bolgár népben mélyen gyökerező orosz rokonszenvvel és barátsággal, hanem minden erejével az orosz nép ellen igyekezett hangolni a bolgár tömegeket. Ennek érdekében a bolgár-orosz és bolgár-szerb ellentéteket igyekeztek általános bolgár-szláv ellentété felnagyítani. A burzsoázia azt bizonygatta, hogy a bolgár nép a többi szláv néptől csak megnevértést, ellenségeskedést, rosszindulatot tapasztalt. Épp ezért igyekezett a protobolgár nem szláv eredetét kijátszani, a szlávokat megszerző protobolgárokból látni kizárólag a bolgár nép őseit. A madarai dombormű lovasában, amely egyes kutatók szerint a protobolgár művészet remeke és Krum kánt ábrázolja, a protobolgárok állam-szervező erejének és hódító fölényének a megtestesítését látták. A madarai lovasnak valószínűleg kultusza támadt, a forgalomban levő pénzérmékre az ő szobrát vésték és országoszt minden jobb vendéglő kötelezőnek tartotta, hogy a madarai lovoshoz címeztesse magát. A történetírás, főképp a régészet és a művészettörténet művelői, bőségesen szolgáltatták az adatokat ehhez az ősbolgár kultuszhoz, amely az ázsiai lovas nomád birodalmak kétes értékű dicsőségének a visszfényével akarta bearanyozni a bolgár

jelen sivárságát és elleplezni azt, hogy a világhódító török ösbolgarok utódait saját uraik igen nyomorúságos helyzetben tartják.

A sorozatos »nemzeti katasztrófák« után bekövetkezett »nemzeti önvizsgálat« elsősorban a szomszédos népekben — szerbek, románok, görögök, törökök — találta meg a bűnösöket, akik mind elvettek egy-egy részt a bolgár földből. Azután itt vannak a nyugati hatalmak, amelyek a békeszerződésben megcsönkítették a bolgár államot. És itt van Oroszország, amely egyesek szerint cserbenhagyta Bulgáriát a balkáni háborúk idején. És ha már az országon belül is meg kellett találni a katasztrófák okozóját, akkor sem akarták meglátni azt, hogy a burzsoázia hódító politikája okozta a vereségeket. Hanem csak azon vitatkoztak a szembenálló felek, hogy Bulgária a helyes oldalra állott-e az első világháborúban. Az antantbarát politikusok a balkáni háborút végigharcoló Balkán Szövetség létrejöttét apologetizálják és azt bizonygatják, hogy a világháborúban az antant mellé kellett volna állni; a németbarátok felhányják, hogy a Balkán Szövetségen belül eleve kibékíthetetlenek voltak az ellentétek, Oroszország a szerbek és a többi szövetséges oldalán állt, így Bulgáriának feltétlenül a németekhez kellett csatlakoznia, csak ettől a lépéstől várhatta jogos nemzeti törekvéseinek kielégítését. A bolgár burzsoázia egyetemleges felelősségének a kérdését ezek a burzsoá politikusok és történészek természetesen nem vethették fel. És ha akadt is józanabb hang az egymást vádoló közírók körében, mint az agrárpárti Papanesevé, aki »Egy vétkes uralkodás« címen Ferdinánd kormányzását tette mérlegre, az csak az uralkodó személyes ambíciójával, féktelen nagyravágyásával és hiúságával magyarázza a történeteket, a burzsoázia felelősségét ő sem képes meglátni.

Persze volt, aki tisztán látott általában, elvi síkon is, a történelem kérdéseiben is. Dimitár Blagoev, a szociáldemokrata párt alapítója, számos tanulmányában foglalkozott a bolgár történelem kérdéseivel. »Adalék a szocializmus történetéhez Bulgáriában« című nagy könyvében, amely 1906-ban jelent meg először, marxista szempontból írt rövid bevezetőt ad a bolgár nép történetéről. Ez az első, a tudományos szocializmus alapján álló értékelése a bolgár történelemnek, és még ma is igen jelentős. Blagoev és társai, Kirkov, Georgiev, Kabakcsiev és 1918 után már Georgi Dimitrov és Vaszil Kolarov a burzsoá pártok és a jobboldali szociáldemokraták elleni harcuk során, főképp a párt folyóiratában, a Novo Vremében megjelent tanulmányaikban és cikkeikben a bolgár történelemnek, elsősorban az újkori és legújabbkori bolgár történelemnek számos kérdésében foglaltak állást. A politikai harc azonban annyira igénybevette idejüket és energiájukat, hogy nem tudtak ezekkel a kérdésekkel a kellő elmélyüléssel foglalkozni. A bolgár múlt marxista-leninista szellemű feldolgozásával várni kellett 1944-ig.

IV

1944. szeptember 9., a bolgár nép második és végleges felszabadulása, a történettudomány terén is új helyzetet teremtett. A bolgár történészek számára megnyílt annak a lehetősége, hogy valóban tudományos alapokon, tudományos elmélettel felfegyverkezve írják meg a bolgár nép igazi történetét, és ezzel szolgálják ennek a népnek az ügyét, ezzel vigyék előbbre azon az úton, amely mind világosabban a népi demokratikus rendszer, a szocializmus felépítése felé vezette a bolgár népet.

A bolgár történettudomány neki is indult ennek az útnak. Természetesen ezen az úton voltak tévovázások, bizonytalanságok, időnkint tévutak. A burzsoá béklyókhoz szokott történetírás még nem tudott rögtön a legteljesebb mértékben élni a szabadsággal. Erősek voltak még a múlt maradványai, személyi és szervezeti téren egyaránt. A bolgár történészek azonban biztosan követhették a pártot, a párt útmutatásait, a párt vezetőinek szavát.

Láttuk már az előző korszak áttekintése során, hogy a bolgár szociáldemokrata párt megalapítója, Dimitár Blagoev számos munkájában foglalkozott a bolgár történelem kérdéseivel és számos helyes megállapítást tett. Természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy Blagoev marxista volt, de még nem volt leninista, nem ismerte a forradalmi dialektikát, nem volt világos elképzelése a forradalomról és a parasztságnak, mint szövetségesnek a szerepéről. Megállapításait a bolgár történettudomány mindenesetre igen nagyra értékeli és — bizonyos korrekciókkal természetesen — ma is érvényesíti. A tesznyákok többi vezetői közül még ki kell emelni Hriszto Kabakcsievet, aki az első világháború idején képviselő volt és ilyen minőségében harcolt a bolgár szocializmus ellen, 1918 után pedig megírta a háborús korszak történetét »Bulgária egy évtized leforgása alatt« című könyvében. 1927 óta a Szovjetunióban élt, itt írta nagy munkáját Blagoevról és a tesznyákok pártjának a történetéről, amely azonban mindmáig

még nem jelent meg nyomtatásban. Kabakcsiev készült arra, hogy egy marxista bolgár történetet írjon, azonban betegsége és 1940-ben bekövetkezett halála megakadályozta ebben.

Blagoev és Kabakcsiev javarészt a tesznyák-korszakban, 1919 előtt működtek. Az új, a már kommunista párt vezetői közül Georgi Dimitrov az, aki sok értékes útmutatást adott a történészeknek a bolgár történelem, főleg új- és legújabbkori szakaszának egyes kérdéseiben. Ő adta meg az V. pártkongresszuson 1949-ben tartott beszámolójában a párt történetének első tudományos periodizációját, amelyet általában az újkori és legújabbkori bolgár történelem periodizációjánál figyelembe kell venni.

Dimitrov kimutatta azt is, milyen súlyos hibát követett el a párt 1918 szeptemberében, amikor nem állt a tömegek forradalmi mozgalmának az élére, vagy 1923. június 9-én, a fasiszta államcsíny idején, amikor doktrinér megfontolásokból kiindulva nem állt a parasztok mellé, nem támogatta a Sztambolijszki-kormányt a fasisztákkal szemben. 1923 szeptemberében megvolt a győzelem lehetősége, már ekkor a dolgozók egységes Hazafias Frontjának a kialakítása a főfeladat, amiről Dimitrov már a Szeptemberi Felkelés előtt ír. A fasiszta önkényuralom idején számos cikkben mutatja ki azt, hogy ez a fasiszta uralom nemcsak egyszerűen kommunistaellenes, hanem általában népellenes. A faszizmus elleni harc során a Komintern VII. kongresszusán határozta meg a faszizmust. Itteni fellépésével, amellyel kiméretlenül leleplezte a faszizmus egész népellenségét, nemcsak a bolgár nép, hanem az egész emberiség történetére nézve jelentős útmutatásokat adott. Ilyen irányban folytatta működését a második világháború kitöréséig, megvilágította a Szovjetunió szerepét, a nemzetközi munkásmozgalmat fejlődésében. A második világháború idején a nemzetközi munkásmozgalmom és a fasisztaellenes harc kérdései mellett ismét a bolgár nép további fejlődésének a kérdése foglalkoztatja, számos cikkben és a Hriszto Botev-adóban tartott előadásaiban mutatja ki azt, hogy a bolgár népek szakítania kell a németekkel és csatlakoznia kell a fasisztaellenes fronthoz. Ebben az időszakban dolgozza ki teljesen a Hazafias Front politikáját, amelynek a megvalósítására 1944. szeptember 9. után kerülhet a sor. De a felszabadulás utáni korszakra nézve is számos útmutatást adott Dimitrov. Megmutatta a szocializmus építésének korszakához vezető út egyes állomásait, és ezzel is alapvető szempontokat nyújtott a történészeknek a legújabbkori bolgár történelem feldolgozásához.

Vaszil Kolarov is számos cikkben foglalkozott történelmi kérdésekkel és tett olyan megállapításokat, amelyek a bolgár történészeknek nagy segítséget nyújtanak a további kutatások során. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom bulgáriai hatásával foglalkozott, több cikkében a szovjet-bolgár barátság jelentőségét hangsúlyozta a bolgár nép fejlődése szempontjából. Kolarov rámutatott arra, hogy ennek a barátságnak mély történelmi hagyománya van. Ezzel függ össze érdeklődése az első bolgár felszabadulás iránt, a felszabadulás hetvenedik évfordulóján mondott beszédében szögezte le, hogy a felszabadulás nemcsak bolgár szempontból, hanem az egész Balkán szempontjából is haladó jellegű volt. A felszabadulás a polgári demokratikus forradalom szerepét játszotta, épp ezért az eredményeképpen megszületett tárnovói alkotmány is a maga idejében haladó jellegű volt. Természetes, hogy Kolarovot is elsősorban Bulgária legújabbkori története érdekelte, a Bolgár Kommunista Párt történetéhez anyagot szolgáltatató gyűjteményes kötetben megírta Bulgária történetét az 1914—1923 közti korszakban. A szeptemberi antifasiszta felkelés története őt is érdekelte, 1947 szeptemberében mondott beszédében elemezte részletesen ennek a történetét és jelentőségét. Nagy jelentősége volt már régebben két nagyobb tanulmányának: »A szocializmus Bulgáriában és az ellene folyó harc« (Moszkva, 1936) és »A bolgár burzsoázia külpolitikája és a harc a válságból való forradalmi kiúterté«. Az előbbi mellett fontos még egy előadása: »A faszizmus trockista ügynöksége ellen folyó harc néhány tanulsága«. Az első a Bolgár Kommunista Párt elméleti tisztasága szempontjából alapvető, a másikban meggyőzően mutatja ki, hogy a bolgár burzsoázia új területek szerzésével, a nagy-bolgár sovinizmus felkorbácsolásával akarja megtalálni a kiutat az általános válságból. A burzsoázia uralma megmentésére irányuló kísérleteinek mesterei elemzését adják 1941—1944 közt Moszkvában elhangzott rádióelőadásai, számszerint 142.

Válko Cservenkov, Dimitrov és Kolarov hí tanítványa, szintén számos alkalommal adott útmutatásokat a történészeknek. A párt 1919—1929. évi történetéről tartott előadásai: »A június kilencediki államfordulat és legfőbb tanulságai a bolgár munkások és parasztok számára«, »Az 1923. évi Szeptemberi Felkelés«, »1925 áprilisa« című cikkei a párt történetére és ezen túlmenően általában a legújabbkori bolgár történelemre nézve iránymutatóak. De a bolgár történelem más területein is adott alapvető szempontokat, »Kirill és Metód műve«, »Hriszto Botev — a mi zászlónk«, »Dimitar Blagoev és műve« című tanulmányaiban. A bolgár történész-front erőinek számbavétele,

erényeinek és hibáinak lemérése terén is alapvető volt az ő munkássága. Erre még bővebben kitérünk.

A Bolgár Kommunista Párt vezetői tehát számos termékeny szempontot vetettek fel, mind már 1944 előtt, mind pedig a felszabadulás után. A bolgár történészekre hárult tehát az a feladat, hogy ezeket a szempontokat érvényesítsék mindennapos munkájukban, az új bolgár történetírás megalkotásában.

V

Dimitrov 1946-ban, a Filozofska Miszál c. folyóirat szerkesztőjével, Todor Pavlovval folytatott beszélgetése során kitűzte a megújódott bolgár történetírás alapvető feladatait. A bolgár történetírásnak mindenekelőtt meg kell szabadulnia a fasiszta maradványoktól, le kell számolnia a nacionalizmussal és a nagybolgár sovinizmussal. Tudományos alakra kell helyezkednie, mert csak így szolgálhatja a nép érdekeit. A leg sürgetőbb feladat egy népszerű, összefoglaló bolgár történelem megírása, hogy ezzel a bolgár történettudomány fegyvert adjon a bolgár nép széles rétegeinek kezébe. Ehhez persze szükség van arra, hogy megteremtsék a bolgár történelem tudományos periodizációját, a bolgár történészeknek fel kell számolniuk azokat a hamisításokat, amelyek a megújulás korára és a legújabbkori bolgár történelemre még az iskolai tankönyvekben is közkezen forognak és még ma is akadályozzák a tudományosan megalapozott bolgár történetelmélet kialakulását. Főképp az újkorral és a legújabbkorral kell foglalkozni, mert ezeket a burzsoá történetírás idáig szinte teljesen elhanyagolta.

A fasiszta történelehamisítás leleplezése és az új bolgár történelem megírása: ezek tehát a bolgár történettudomány alapvető feladatai.

A Történelmi Társulat már 1944 őszén, röviddel a felszabadulás után tett bizonyos lépéseket az új bolgár történettudomány kialakítása irányában. Először is új vezetőséget választott, kizárta tagjai közül azokat, akik a fasiszta diktatúra idején vezető szerepet játszottak és a legfőbb bűnösök voltak abban, hogy a Társulat munkája helytelen irányban folytatódott, teljesen elvesztette kapcsolatát a társadalommal, még azzal a szűk réteggel is, amelyhez korábban mégis csak el tudott jutni. A Társulat azt a célt tűzte ki maga elé, hogy több új tagot szervezzen be, szélesebb tömegekben keltse fel az érdeklődést a történelem kérdései iránt. Elsősorban most is az iskolai történelemtanárookra számít a Társulat; a cél az, hogy a gimnáziumi történelemtanárok ne csak passzív tagjai legyenek a Társulatnak, hanem aktívan is kivegyék részüket a munkából. De ezen túl szélesebb körökhöz is akar szólni a megújódott Társulat. Teszi ezt egyrészt az előadások újabb megszervezésével, elsősorban pedig új folyóiratával, az Isztorieszki Pregleddel (Történelmi Szemle). Ezzel a folyóiratával a Társulat célja:

1. hogy népszerű formában, tudományos szempontból világítsa meg a bolgár és egyetemes történelem kérdéseit,

2. hogy leleplezze és megbírálja a helytelen és tudománytalan értékeléseket,

3. hogy értesítse olvasóit a történettudomány hazai és külföldi, elsősorban a Szovjetunióban és a szláv államokban elért eredményeiről,

4. helyes elvi alapon bíráljon meg minden újonnan megjelent könyvet és cikket.

Az Isztorieszki Pregled tehát a széles tömegek számára készülő, népszerűsítő folyóiratnak indult. Első évfolyamaiban csakugyan a népszerűsítő, összefoglaló cikkeké a főszűly. Azonban tekintettel arra, hogy a szakszerű tanulmányokat közlő folyóiratnak szánt Izvesztija na Balgarszkoto Isztorieszsko Druzsesztvo (a Bolgár Történelmi Társulat Közleményei), amely már a felszabadulás előtt is működött, most mindössze két összevont számban jelent csak meg, ezek közül is az elsőnek az anyaga már a felszabadulás előtt megvolt, a régebbi, szakcikkekét közlő folyóiratok és évkönyvek közül pedig csak az egyetemi évkönyv jelent meg hiánytalanul, az Isztorieszki Preglednek hamarosan vállalnia kellett azt, hogy kevésbé népszerű, inkább szakmai jellegű cikkeket és tanulmányokat is közöljön. Ennek a révén, valamint mindig színvonalas, elvi álláspontból kiinduló ismertetései révén a felszabadulás utáni korszakban az Isztorieszki Pregled a történettudomány vezető központi sajtóorgánumává nőtte ki magát, amelynek fontosságára Dimitrov is rámutatott a Filozofska Miszál szerkesztőjével folytatott beszélgetésében. Az Isztorieszki Pregled körül tömörültek a marxista történészek mind, valamint azok a régebbi, burzsoá történészek, akik megértették 1944. szeptember 9-ének a jelentőségét, és becsülettel igyekeztek elsajátítani a marxizmus-leninizmus tanítását, hogy az új követelményeknek megfelelően dolgozhassanak. Persze természetes, hogy az

első időkben még történtek tévedések és hibák, és a folyóiratban megjelentek olyan cikkek, amelyek még a burzsoá szemléletmódot tükrözték.

Azonban épp ezért, mivel ilyen hibák még előfordultak, szükségesnek látszott a történelem-sz-front állásának a felmérése. A Tudományos, Művészeti és Kulturális Bizottság akkori vezetőjének, Válko Cservenkovnak javaslatára 1948 márciusában összehívták a bolgár történészeket, hogy egy nagyarányú tanácskozás keretein belül tisztázzák a bolgár történettudomány állását és meghatározzák feladatait. Cservenkov a bevezetőben rámutatott arra, milyen hatalmas jelentősége van a történettudománynak abban az ideológiai harcban, amely a tőkés maradványok felszámolásáért folyik. A tanácskozás előadója Tuse Vlahov volt. Előadása első részében a burzsoá történetírás bírálatát adta: A burzsoá történészek értékes anyagot gyűjtöttek össze, sok forrást dolgoztak fel, azonban teljesen helytelen és tudománytalan módszertani alapokon indultak el, épp ezért megállapításaik igen gyakran hibásak, nem adnak helyes képet a bolgár nép történelmi útjáról. Az osztályok és az osztályharc szerepével nem voltak tisztában, az osztályharc fogalmát tudatosan kizárták kutatásaik köréből. A felszabadulás utáni korszakkal szinte egyáltalában nem foglalkoztak. Blagoevet, aki elsőnek adott tudományosan megalapozott elemzést a bolgár történelemlről, jellemző burzsoá elfogultsággal nem vették figyelembe. Tuse Vlahov ezután rátért a bolgár történettudomány előtt álló feladatok felvázolására. A bolgár történészeknek mindenekelőtt szakítaniuk kell az idealizmussal, amely a további tudományos kutatásnak a gátja, le kell számolniuk a fasizmussal és a nagybolgár sovinizmussal, kutatásaikat materialista alapra kell helyezniük. Csakis a marxizmus-leninizmus világnézetének az alapján folyhat tudományos értékű kutatás. Elsősorban azokat a témákat kell feldolgozni, amelyeket a burzsoá történetírás eddig elhanyagolt. Ugyanakkor rá kell mutatni a burzsoá történetírás hamisításaira és ferdtéseire azokon a területeken, ahol bizonyos eredményei vannak. Nagy figyelmet kell fordítani az egyes szláv népek közti kapcsolatokra a múltban, különösen azokra a mozzanatokra, amelyek a múltban már elősegítették és a jövőben is elősegítik a szláv népek közeledését. És végül a bolgár nép történetét az egyetemes történet keretein belül, nem attól elszakítva kell vizsgálat tárgyává tenni.

Tuse Vlahov előadásához többen szóltak hozzá, mindenféle pártállásúak. A marxisták mellett, akik megbírálták Tuse Vlahov előadásában a burzsoá történetírás jellemzésének liberális voltát, és a régi burzsoá történetírók mellett, akik hitet tettek a bolgár népi demokratikus államrend mellett, a nagybolgár sovinizmus is felütötte a fejét. Persze ez csak szórványos jelenség volt, a többség azokból került ki, akik önkritikát gyakoroltak korábbi munkáikat illetően. Ez a tudományos vita mindenesetre jelentős lépéssel vitte előbbre a bolgár történettudomány ügyét.

A vita végső és legfontosabb tanulságait Válko Cservenkov vonta le az V. pártkongresszuson tartott beszámolójában. Megállapította, hogy a bolgár történettudomány még mindig nem fordít elég figyelmet az újkori és legújabbkori bolgár történelem tanulmányozására, ezen a területen súlyos elmaradás mutatkozik. Továbbá: a vita azt is megmutatta, hogy még nem sikerült a történettudományt megtisztítani a fasiszta maradványoktól, a nagybolgár sovinizmus maradványaitól, még megtalálható a kozmopolitizmus, a külföldi burzsoá tudomány előtti hajbókolás. A marxista történészek sem mentek még különböző súlyos hibáktól. Munkáikban még erősek a formalizmus, az objektivizmus maradványai. A marxista-leninista elmélet tanulmányozása terén is még sok a teendő, s a hiányos felkészültség az oka annak, hogy sokan az üres szociológizálásban merülnek el, az ökonomizmus felé tévednek el, hiányzik belőlük a harcosszertűség és az elvi következetesség.

A kádereket számbavéve megállapította Cservenkov, hogy van sok régi történész, a régi burzsoá történetírás neveltje, akiknek nagy erőfeszítéseket kell tenniük, hogy el-sajátítsák a marxista-leninista elméletet és módszert. Ez vonatkozik azokra a kommunista történészekre is, akik szakmai képzésüket még a régi rendszerben kapták meg. Mellettük ott van a fiatal káderek csoportja, akik módszertani szempontból sokkal jobban fel vannak fegyverkezve, azonban anyagtudásuk még jóval csekélyebb, mint a régi történészeké. A két csoportnak együtt kell működnie, egymástól kell tanulnia és mindkettőnek szüntelenül emelnie kell elméleti színvonalát, hogy megfeleljen az előtte álló nagy feladatoknak. Törekedni kell arra, hogy a régi történészkádereket minél nagyobb számban bevonják a kutatásba és ezzel is elősegítsék a bolgár történettudomány további fejlődését.

A Dimitrov által kitűzött és Cservenkov által tovább konkretizált feladatok megoldásában jelentős segítséget nyújtott a szovjet történettudomány példája. Számos történész ennek a példának a hatására számolta fel korábbi helytelen álláspontját, és a felszabadulás utáni időszakban készült munkáiban már a szovjet példa nyomán

munkálkodik. A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének tanulmányozása persze nemcsak eddig az időpontig, hanem a továbbiakban is a legnagyobb útmutatást és ösztönzést jelenti a bolgár történészek számára, mind az elméleti teendők és tudnivalók terén, mind pedig a történetírás gyakorlati módszerbeli feladatainak terén.

A szovjet történettudomány hatása nyilvánult meg abban is, hogy a további tudományos kutatás tervszerű irányítására és összefogására létrehozták a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézetét, amely a bolgár történeti kutatás legfelsőbb fóruma. Az Akadémia és Bolgár Történeti Intézete körül tömörülnek a bolgár történészek, nemcsak a vezető marxisták, hanem azok a régi, polgári történészek is, akik bekapcsolódnak az új szellemű kutatómunkába.

A ma működő bolgár történészek közül meg kell említeni Zsak Natan professzornak a nevét, aki egyrészt a bolgár gazdaságtörténettel foglalkozó könyveivel és előadásaival, másrészt a bolgár megújulás korával, annak gazdasági alapjaival és ideológiai jelenségeivel foglalkozó munkáival szerzett magának vezető helyet a bolgár történészek között. A bolgár történelem terén túl a marxista-leninista elmélet általános kérdéseivel, elsősorban a politikai közgazdaságtan kérdéseivel is sokat foglalkozik.

A bolgár megújulás története általában az új bolgár történetírásnak egyik nagy problémája. Ennek a kérdéseivel foglalkozik sokat Dimitar Koszev professzor, a Bolgár Történeti Intézet igazgatója, e mellett még az újkori és legújabbkori bolgár történelemre vonatkozólag vannak értékes tanulmányai. 1951-ben jelent meg »Jegyzetek Bulgária újkori történetéből« című munkája,¹ és nemrég hagyta el a sajtót az 1923. évi Szeptemberi Felkelésről szóló nagy, bőséges iratanyagot is mellékelő monográfiája.²

Ugyancsak sokat foglalkozott már régebben is a bolgár megújulás egyes problémáival Alekszandár Burmov, az egyetemen a középkori bolgár történelem professzora. Munkái közül külön meg kell említeni a Bolgár Központi Forradalmi Bizottság működéséről írott monográfiáját, amely az 1878-as felszabadulást megelőző évek egyik fontos problémáját tisztázta. Emellett kisebb tanulmányokban a bolgár őstörténet kérdéseit is felvetette. Hr. Gandev, az újkori egyetemen történelem professzora is több munkájában foglalkozik a megújulás korával, Levszkirol írott könyve hatalmas sajtóvitát is váltott ki. Hr. M. Danov, az ókori történelem professzora, Bulgária ókori történetének egyes problémáit világítja meg munkáiban. Nemrég jelent meg szerkesztésében egy nagyobbarányú forráskiadvány, amely a mai Bulgária területének ókori történetét világítja meg. Dimitar Angelov, a bizánci történelem professzora, egyrészt a bizánci történelem, másrészt ezzel kapcsolatban a középkori bolgár történelem egyes kérdéseit veszi beható vizsgálat alá. Különösen sokat foglalkozott a bogomilizmus kérdésével; alapos tanulmányokon kívül 1947-ben összefoglaló népszerű munkát is írt erről az eretnekmozgalomról. Ezt a munkáját orosz nyelvre is lefordították. Egyetemi tankönyvet írt Bizánc történetéről és a bolgár jogtörténetéről. Az ifjabb történészek közül meg kell említeni Hriszto Hrisztov professzort, aki az újkori és legújabbkori bolgár történelem egyes kérdéseit, elsősorban az orosz-bolgár kapcsolatok kérdését dolgozza fel.

A Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézete a történészek lehetőleg minél szélesebb köreinek a bevonásával látott hozzá a legfontosabb és legsürgetőbb feladatok megoldásának. Dimitrov a periodizáció kérdését vetette fel, mint a további kutatások kiindulópontját. Ezt a problémát éppúgy, mint több más, lényeges kérdést a bolgár történészek elvi viták formájában akarják tisztázni. A Bolgár Történeti Intézet felvette munkatervébe, hogy a következő témákról rendez vitailéseket: a bolgár történelem periodizációja, az osztályviszonyok a megújulás korában, a bolgár forradalmárok ideológiája, a kapitalizmus fejlődésének alapvető szakaszai Bulgáriában, a fasiszmus lényege és jellege Bulgáriában, a makedon kérdés és a bolgár történettudomány.

A periodizációs vita 1950 októberében és novemberében zajlott le négy vitailésen. A vita számos új és érdekes szempontot vetett fel, nagy érdeklődést keltett szélesebb körökben is, azonban végleges megoldást még nem hozott. Lényeges eltérés mutatkozott a következő kérdésekben: 1. be kell-e venni a thrákok történetét is a bolgár történelembe, vagy csak a szlávok betelepülésével kell-e megkezdni a bolgár nép történetét; 2. mikortól kell számítani a feudalizmus kezdeteit; egyesek szerint ugyanis már az állam megalapításától, mások szerint Borisz, ill. Péter uralkodásától, azaz a IX—X. századtól; 3. mikor kell számítani az újkor kezdetét; itt három álláspont is alakult ki: az egyik szerint a XVIII. század második felétől, a másik szerint a XIX. század 30—40-es éveitől, míg mások szerint 1878, a felszabadulás jelenti az újkor kezdetét; 4. mikorra

¹ Ismertetését lásd Századok 1954. 691—3. l.

² Ismertetését lásd Századok 1955. 137—9. l.

kell tenni az eredeti tökefelhalmozás korát; itt ismét három felfogás áll egymással szemben, az egyik szerint közvetlenül a felszabadulás, ill. az egyesülés, azaz 1885 után indult meg, mások szerint már a felszabadulás előtt zömében megtörtént, a harmadik vélemény szerint mindkét korszakon keresztül folyt. A legújabbkor kezdő szakaszának megállapításában a vita során az a vélemény kerekedett felül, hogy az egyetemes történet periodizációjából kiindulva a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évét kell korszakhatárnak tekinteni.

Nem hozott teljesen megnyugtató végleges megoldást a másik vitaülésszak sem, amely a megújuláskorabeli osztályviszonyokat tárgyalta. Ez a vita 1950 decemberében zajlott le, három vitálésen. Itt lényegében két pont körül kristályosodott ki a vita, az egyik az, milyen volt a parasztság helyzete ebben a korszakban, vajon nagy részük már felszabadult önálló birtokos volt-e, vagy csak kisebb részük tartozott ezek közé. Ez a pont azonban olyan volt, hogy a vitázó felek egyaránt a további részletesebb kutatásoktól vártak megnyugtató feleletet. A másik, sokkal nagyobb vitákat felkavaró kérdés a csorbadszik osztályjellege. A csorbadszik a bolgár népnék azt az igen vékony rétegét tették ki, akik uzsora és kereskedelem révén meggazdagodtak, vagyonukat részben földbirtokba fektették, vagyoni állásuknál fogva a török hatóságok is számbavették őket, bizonyos hivatalos funkciókat rájuk bíztak, mintegy közvetítőkként használták fel őket a bolgár tömegek felé. Koszev professzor — és vele együtt még sokan — tökések osztálynak tartják őket, azon az alapon, hogy a pénzgazdálkodás révén jutnak kiváltságos helyzetbe, és a török feudalizmus viszonyai között nem képezhetnek feudális osztályt, mert ilyen csak egy van, a török uralkodó osztály. Zsak Natan ezzel szemben rámutat arra, hogy a kereskedő- és uzsoratóke, amelyből meggazdagodnak, a feudalizmuson belül is megtalálható, az általuk szerzett földbirtokon viszont teljesen a feudális kizsákmányolás formái közt gazdálkodnak, tehát feudális osztálynak, a török feudalizmus tartozékának kell őket tekinteni.

Az utóbbi években viszonylag kevés bolgár történeti monográfia, nagyobb összefoglaló munka jelent meg, mert a bolgár történészek alkotóerejét a népszerű bolgár történeti összefoglaló munka megírása kötötte le. Több ízben lezajlott viták után 1953-ban megjelent az első, 1878-ig terjedő kötetnek a makettje, amelyet a bolgár történészek megküldöttek a Szovjetunióba és a népi demokratikus országokba is, 1953 decemberében pedig Szófiában a Bolgár Tudományos Akadémia rendezésében többnapos ülésen vitatták meg. A bírálók rámutattak a könyv eredményeire, arra, hogy ez az első, nagy tudományos értékű anyaggyűjtésen alapuló kísérlet a bolgár történelmi marxista-leninista szellemű értékelésére. Rámutattak ugyanakkor a hibákra is. Tárgyi tévedések mellett felvetődött itt a stílus, az egységes szerkesztés kérdése, a kultúrtörténet művelői még több anyagot kértek számon a könyv szerzőitől, keveselték a kultúrtörténetre fordított részt. Komoly bírálatot kapott a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Történeti Intézete azért, hogy a tankönyv szerzőit a kutatók eléggé szűk köréből válogatta, és nem vette igénybe a régi polgári történészek nagy anyagtudását. Az Intézet igazgatója, D. Koszev válaszában azonban joggal mutatott rá arra, hogy amikor a tankönyv munkálatai megindultak, a régi polgári történészek még szinte kivétel nélkül idealista álláspontot foglaltak el. Örvendetes jelenség, hogy időközben egyénileg is nagyot fejlődtek és ma már, éppen a tankönyv vitájában való részvételükkel, bebizonyították, hogy sokat tanultak az évek során, nagy tudásukat és módszertani tapasztalataikat most már helyes szellemben tudják alkalmazni és ezzel is elősegítik a marxista bolgár történettudomány fejlődését. A vita alapján a bolgár történészek újból átdolgozták az I. kötetet, és az 1954 folyamán meg is jelent.

Az új marxista bolgár történetírás értékelésére ilyen rövid összefoglaló cikk keretében természetesen nem vállalkozhatunk. Befejezésül inkább csak néhány szembe-tűnő, pozitív és negatív jellemvonását szeretnénk felemlíteni. A pozitívak közül az első az, hogy milyen kiváló együttműködés alakult ki a szovjet és a bolgár történészek között. Ennek természetesen már évszázados hagyománya van, az orosz történetírás régóta nagy segítséget nyújtott a bolgárnak, s ez a segítség most, a felszabadulás után különösen elmélyült. Szovjet professzorok látogatásai és vendéglelőadásai, bolgár aspiránsok és tudósok tanulmányútjai a Szovjetunióban, a bolgár könyvekről írt szovjet bírálatok, mindez nagymértékben előrelendítette a bolgár történettudomány fejlődését.

A szovjet történetírással való szoros együttműködésből fakad a bolgár történészek nagy vitakészsége, az, hogy a történelmi fontos kérdéseit újból és újból előveszik, néha igen éles vitákat folytatnak, s egyes kérdésekben a felek a viták után is fenntartják állításait, mert az ellenfél tudományos érvei nem ingatták meg azokat, egyéb érveket pedig nem ismernek. Ez az egészséges vitaszellem a bolgár történettudományban jóval régebb keletű, mint a miénkben.

Az új bolgár történetírás fejlődését nagymértékben elősegítette az, hogy az idősebb nemzedék tagjai között is akadt számos történész, aki már 1944 előtt részt vett a munkásmozgalomban, elsajátította a marxizmus-leninizmus elméletét, és ezzel a fegyverzettel indult a harcba a felszabadulás után. Ez a régi marxista nemzedék pedig már egész sereg fiatal marxista kutatót tudott kinevelni maga mellé. Éppen az 1953-as vita mutatta meg igen szemléltetően, mennyire megerősödött már ez az ifjú marxista tábor és mennyire önállóan, éleslátással tud a problémákhoz hozzászólni.

De éppen az a tény, hogy viszonylag nagy volt a régi marxisták száma, bizonyos szektáns elhajláshoz vezetett, az Akadémia és az Intézet vezetősége bizalmatlan volt a régebbi burzsoá szakemberekkel szemben, nem adott nekik tehetségükhöz mért munkát, nem merté felhasználni tudásukat és tapasztalataikat. Az 1953-as vita azt mutatja, hogy ezen a téren gyökeres fordulat állt be. Épp ilyen gyökeres fordulat állott be a hazafias nevelés és a haladó hagyományok kérdésében. Ezeket a kérdéseket az új bolgár történetírás abban az igyekezetében, hogy kikerülje a nacionalizmus és a sovinizmus hinárját, igen óvatosan kezelte. Annál öröndetesebb, hogy a népszerű bolgár történelem I. kötetének vitáján ez a kérdés már igen komolyan felvetődött, és a vita résztvevői egyetértettek abban, hogy ilyen szempontból alaposan át kell alakítani a tankönyvet, stílusában is, hogy lelkesítsen is, ne csak oktasson.

A szovjet történetírás eredményei iránti érdeklődés azonban nem párosul ugyanolyan arányú érdeklődéssel a népi demokratikus országok történettudományának eredményei iránt. A népi demokratikus országok történetírását, különösen a nem sláv országokét, a bolgár történészek érthető módon nem tudják olyan folyamatosan és intenzíven figyelemmel kísérni, mint a szovjet történeti irodalmat. Kívánatos volna, hogy fiatal bolgár történészek a népi demokratikus országokban, többek között Magyarországon is folytathassanak tanulmányokat, itt végezhessek el az aspiranturát, hogy hazájukba visszatérve, az illető országok történettudományának szakreferensei lehessenek. Ugyanez áll persze fordítva a magyar történettudományra is. Több személyes kapcsolat kiépítése nagymértékben előmozdíthatná az együttműködést és növelhetné a magyar történészek körében is az érdeklődést a bolgár történettudomány iránt, hiszen annak megismerése igen hasznos számunkra, mert számos analógiára ad lehetőséget, és erőnyeivel és hiányosságaiival egyaránt sok tanulságot nyújt.

NIEDERHAUSER EMIL